

Srednjovjekovne utvrde uz donji tok rijeke Cetine

Pavlović, Marko

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:975907>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Arheologija (jednopedmetni)

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Arheologija (jednopedmetni)

Srednjovjekovne utvrde uz donji tok rijeke Cetine

Završni rad

Student/ica:
Marko Pavlović

Mentor/ica:
doc.dr.sc. Jure Šučur

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Marko Pavlović**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Utvrde uz donji tok Cetine** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. lipnja 2020.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Geografsko-povijesne odrednice	2
3. Utvrde	5
3.1. Nutjak.....	5
3.2. Čačvina	13
3.3. Zadvarje	19
3.4. Kunjak.....	24
3.5. Viseć	26
3.6. Fortifikacije grada Omiša	29
3.7. Starigrad.....	34
4. Zaključak.....	37
5. Popis literature	39
6. Popis ilustracija.....	41
7. Sažetak	42
8. Apstract	43

1. Uvod

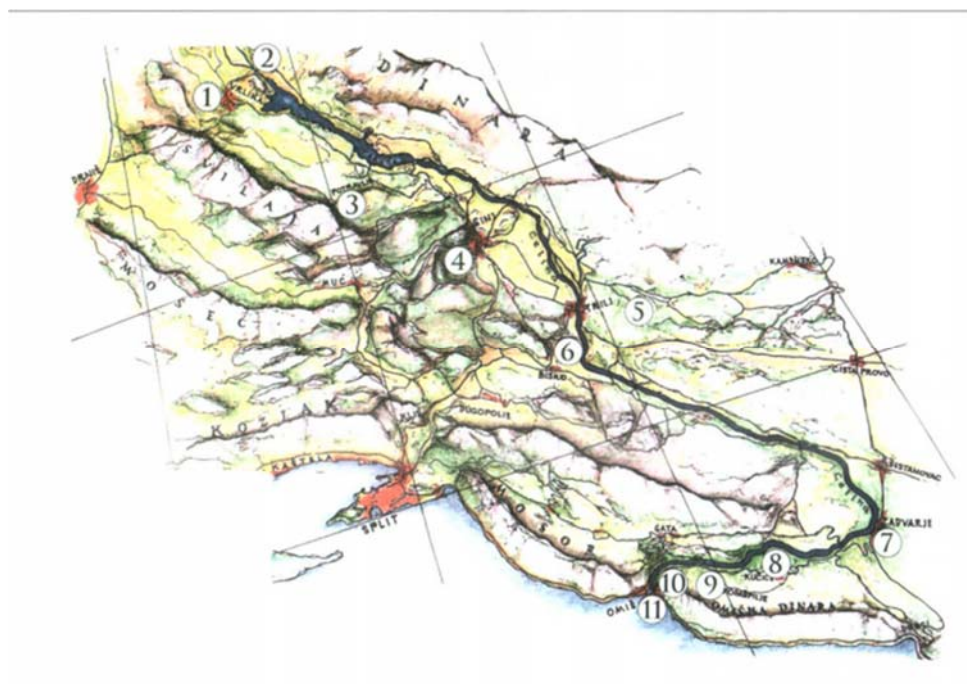
Razdoblje razvijenog i kasnog srednjeg vijeka na području srednje Dalmacije obilježeno je mnogim sukobima između velikaških obitelji. Kasni srednji vijek i novi vijek popraćen je sukobima između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva koje je prodiralo u Europu od 15. do 17. stoljeća. U takvim prilikama ključan položaj imala je rijeka Cetina u čijem donjem toku nastaju utvrđenja s kojima se okolno područje nastojalo kontrolirati. Ovaj rad će predstaviti ta utvrđenja na temelju dosadašnjih istraživanja s osvrtom na povijesne okolnosti vezane uz pojedinu utvrdu te pokretne nalaze ako su podaci o njima dostupni. Kao vremenski okvir uzima se razdoblje od 12. do 16. stoljeća na koje će se ovaj rad fokusirati. Gradnja većine ovih utvrda datirana je u 14. i 15. stoljeće s tim da postoji mogućnost da su neke postojale i ranije, što će biti spomenuto. Mnoge od ovih utvrda su kontinuirano u upotrebi i u novom vijeku te su na njima rađene nadogradnje na koje ću se u radu također osvrnuti.

Pod donjim tokom rijeke Cetine podrazumijeva se područje od grada Trilja do njenog ušća u Omišu. Iako strogo govoreći Omiš ne spada u utvrde u užem značenju tog termina, već je riječ o gradu, njegove fortifikacije tvore najvažnije utvrđenje u donjem toku Cetine, zbog čega će biti predstavljen u radu. Pri tome su se fortifikacije Omiša obradile u cijelosti, iako se većim dijelom nisu očuvale. Od najveće važnosti za obranu gradu je bio kaštel koji se mogao sagledati zasebno.

Na odabir teme je najviše utjecalo to što sam odrastao u Omišu i od malena se zanimao za njegova utvrđenja i povijest. Kao drugi osobni razlog istaknuo bih vlastiti veliki interes za razdoblje razvijenog i kasnog srednjeg vijeka kojem ove utvrde pripadaju.

2. Geografsko-povijesne odrednice

Rijeka Cetina izvire u podnožju Dinare u istoimenom selu i čitavim svojim tokom prolazi kroz Dalmaciju. Teče prema jugoistoku, većim dijelom kroz plodna polja te kod Trilja počinje njen donji tok. Njen pejzaž, brzina i dubina se mijenjaju, kao i širina njenog korita zbog ulaska u kanjon kojim teče skroz do ušća. Teče kratko prema jugu pa prema jugoistoku do Zadvarja gdje skreće na zapad. Tamo protječe kroz Poljica kanjonom do grada Omiša gdje utječe u Jadransko more. Utvrde su se gradile na uzvisinama te se prilagođavale prirodnim liticama, što je često bilo uz rijeku. S njih se moglo nadgledati površinom veliko područje. Na sjeveroistočnom dijelu gornjeg toka na desnoj obali nalazi se utvrda Nutjak, a na lijevoj nešto ranije nastaje utvrda Čačvina udaljena nekoliko kilometara od Cetine. Od Zadvarja nadalje tokom Cetine nastaje sve više utvrda kao što su *Duare* i Kunjak, a u užem području grada Omiša nalaze se Viseć, Starigrad i Peovica.¹

Slika 1. Položaj utvrda uz tok Cetine (S. PIPLOVIĆ, 2018, 230).

Tijekom brončanog doba nastaju prva naselja uz rijeku Cetinu u obliku gradina često popraćena bedemima. Prilagođavale su se uzvisinama i pružale povoljan defenzivni položaj svojim stanovnicima. Ilirsko pleme Delmati naseljeno između Cetine i Krke krajem prvog tisućljeća prije Krista dolazi u sukob s Rimskim Carstvom koje ih pokorava i započinje svoju vladavinu ovim područjem. Tijekom 1. stoljeća Rimljani grade vojni logor Tilurij u Gardunu

¹ S. PIPLOVIĆ, 2018, 229-230.

kod Trilja kao dio svog delmatskog limesa zbog obrane svojih naselja na jadranskoj obali i kontrole nad osvojenim lokalnim stanovništvom. Zadaća ovog logora bila je i zaštita novosagrađenog rimskog mosta na Cetini. Osim Tilurija postoje i drugi tragovi rimskih fortifikacija u neposrednoj blizini Trilja.²

U srednjem vijeku ovaj će prostor više puta mijenjati svoje vladare. Krajem seobe naroda slavensko stanovništvo naseljava se na ove teritorije koji su tada bili pod nominalnom bizantskom vlašću. U 9. stoljeću hrvatski vladari počinju vladavinu nad tokom rijeke Cetine koja postaje granica između Bizanta i Hrvatske. Nakon personalne unije s Ugarskom u ime hrvatsko-ugarskog kralja ovim će područjem vladati hrvatski ban ili herceg. Uz brojna naselja formirana uz njen donji tok u razvijenom i kasnom srednjem vijeku nastale su utvrde kojima su se pokušali kontrolirati strateški prijelazi i trgovački putevi preko same rijeke i uz nju (Slika 1.). Istovremeno dolazi do jačanja i borbe za prevlast između plemićkih obitelji koje između ostaloga žele kontrolirati važne strateške pozicije uz rijeku Cetinu. Također, moćna Mletačka Republika upliće se u ove borbe kroz svoju želju da zavlada dalmatinskom obalom te kroz prvu polovicu 15. stoljeća nameće svoju vlast svim priobalnim gradovima. Dok Čačvina i utvrde u području grada Omiša nastaju u 13. i 14. stoljeću, većina utvrda u donjem toku Cetine nastaju za vrijeme ili neposredno prije turskih provala.³

Nakon osvajanja Bosne 1463. Osmanlije nastavljaju s vojnim pohodima na Hrvatsko-ugarsko Kraljevstvo i do kraja 15. stoljeća osvajaju velike dijelove današnje Hrvatske. U prvoj polovici 16. stoljeća Turci redom osvajaju utvrde uz Cetinu i približavaju se obali. Pod njihovom se vlašću sredinom 16. stoljeća nalaze Čačvina, Nutjak, Duare i Kunjak, a jedino Omiš ostaje pod Venecijom zahvaljujući svojem sistemu fortifikacija. Porazom u pomorskoj bitci kod Lepanta 1571. širenje Osmanskog Carstva znatno je usporeno i unatoč daljnjim napadima nisu trajno zauzeli nijednu od preostalih utvrda uz Cetinu.⁴

Za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.) žestoke se borbe odvijaju uz donji tok rijeke Cetine. Venecija uspijeva osloboditi Klis, a privremeno i Poljica te se granica prema Osmanlijama pomiče, ali mnoge utvrde su i dalje pod njihovom kontrolom poput Zadvarja i njegovog sistema fortifikacija oko kojeg su vođene brojne bitke. Većina utvrda oslobođena je tijekom Morejskog rata (1684.-1699.) nakon velikog turskog poraza pod Bečom. Konačno su tada oslobođena Poljica, Kunjak, Nutjak i Zadvarje što je otvorilo put daljnjem oslobađanju

² S. PIPLOVIĆ, 2018, 231-235.

³ S. PIPLOVIĆ, 2018, 236-243.

⁴ S. PIPLOVIĆ, 2018, 243.

Dalmacije. Potreba za utverdama i dalje opstaje jer su se sada one nalazile na granici. Posljednji rat protiv Osmanlija za koji su ove utvrde bile relevantne dogodio se od 1714. do 1718. i završio je pobjedom Venecije i njenih saveznika te oslobađanjem utvrde Čačvine i ostatka Dalmacije. Granice od tada ostaju nepromijenjene sve do 19. stoljeća, a utvrde su prepuštene propadanju.⁵

⁵ S. PIPLOVIĆ, 2018, 249-253.

3. Utvrde

3.1. Nutjak

3.1.1. Položaj

Utvrda Nutjak nalazi se na litici na desnoj obali rijeke Cetine 3 km nizvodno od Trilja. Radi se o kasnosrednjovjekovnoj utvrdi među čijim se ostacima ističe okrugla glavna kula koja je pripadala sjevernom bedemu ovog utvrđenja (Slika 2.).⁶

Slika 2. Utvrda Nutjak (I. BANOVIĆ, 2018).

3.2. Povijest utvrde

Okolica Nutjaka bila je kontinuirano naseljena od mezolitika, o čemu nam svjedoče mnogi arheološki nalazi pronađeni u koritu same rijeke. U srednjem vijeku prostor ove utvrde, kao i Trilj, pripadao je posjedu "Brodarić". Poljički knez Petar Dražojević 1456. godine dobiva ovaj posjed te od tada on pripada Poljičkoj kneževini. Od sredine 15. stoljeća Osmanlije sve češće provaljuju u Dalmaciju kao i u sve južne dijelove Hrvatsko-ugarskog Kraljevstva. Napadi se posebno intenziviraju pri kraju stoljeća poslije Krbavske bitke 1493. godine. Zbog obrane od Osmanlija Petrov sin Žarko podiže ovu utvrdu pri kraju 15. stoljeća. Utvrda je čuvala most preko rijeke kao i sjeverni prilaz Poljicima. Gradnja Nutjaka se datira

⁶ A. MILOŠEVIĆ, 1998, 268.

između 1482. i 1492. godine. U povijesnom opisu Poljica iz 1482. nema spomena utvrde dok se 23. travnja 1492. godine utvrda spominje u papinskoj buli. Papa je nudio oprostjenje grijeha posjetiteljima crkve sv. Marije kraj Sinja na blagdan Duhova koji su donirali novac za njenu obnovu kao i za obnovu utvrde Nutjak.⁷

Žarko Dražojević se istakao u borbi protiv Osmanlija, o čemu je pisao mletački kroničar Marino Sanudo. Njegovo junaštvo dovelo ga je do naslova mletačkog viteza 1501. godine, kao i do velike količine novca kojim je financirao obnove Nutjaka i obrambene ratove protiv Osmanlija. Osmanske snage opsjedale su Sinj 1508. godine, a u pomoć mu je priskočio Žarko Dražojević. U zasjedi kod Klisa najslavniji poljički knez poginuo je u borbi. Pokopan je u splitskoj katedrali.⁸

Utvrda dolazi u osmanske ruke najkasnije 1510. godine, o čemu nam svjedoči Marino Sanudo. Pred pad utvrde njen garnizon činila su samo četiri mletačka vojnika koji su izgubili kontrolu nad utvrdom pomažući mještaninu koji se našao pod napadom vukova. Pod turskom vlašću Nutjak je ostao skoro dva stoljeća. Njegovu posadu tijekom druge polovine 16. stoljeća je činilo 20 vojnika te je tvrđava bila bez topovskog naoružanja. Spadala je pod upravu imotskog kadije koji ju je redovito obilazio zajedno s Čačvinom. Bila je dio kliškog ili hercegovačkog sandžakata. Prema narodnoj legend Osmanlije su izgubili kontrolu nad utvrdom na prijevaru tako što su otišli braniti Čačvinu od kršćana. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. Nutjak ostaje na osmansko-mletačkoj granici, a Čačvina pod Osmanlijama te se Nutjak 1701. godine obnavlja. Tijekom 18. stoljeća Nutjak gubi vojnu važnost zbog gradnje mletačke utvrde u Gardunu kao i pomicanja granice prema Osmanlijama na jugoistok.⁹

3.3. Povijest istraživanja

Sredinom 20. stoljeća Stjepan Gunjača započeo je konzervaciju Nutjaka u suradnji s Institutom za nacionalnu arheologiju i Muzejom hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.¹⁰ Tada je napravljena i djelomična rekonstrukcija dijela plašta kule i zida na ulazu. Utvrda je upisana i u registar kulturnih dobara RH 2004. godine te je od tada i zakonski zaštićena. Istraživanja ove utvrde vodila su se od 2007. do 2009. pod vodstvom Muzeja triljskog kraja i

⁷ A. TABAK et al., 2010, 426.

⁸ A. TABAK et al., 2010, 426.

⁹ A. TABAK et al., 2010, 426-427.

¹⁰ A. TABAK et al., 2010, 427.

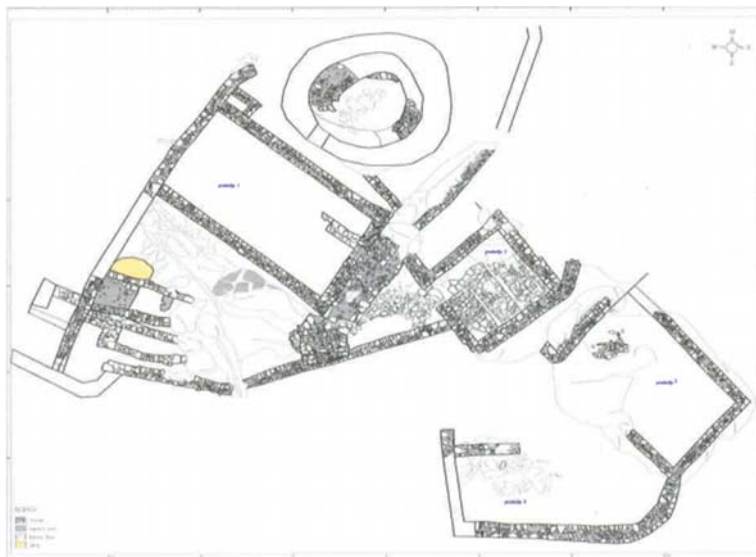
Konzervatorskog odjela u Splitu u tri kampanje. Lokalitet još nije potpuno istražen, a daljnja bi istraživanja trebala pojasniti komunikacije unutar utvrde te njeno unutarnje dvorište.¹¹

3.4. Most

Tragovi mogućeg mosta kojeg je čuvao Nutjak pronađeni su oko 100 m uzvodno od utvrde na toponimu "Mostina". Nije pronađen arheološki materijal, ali postoje ostaci puta kojim se spuštalo do mosta.¹²

3.5. Očuvani arhitektonski ostatci

Prema pronađenim stepenicama uklesanim u živu stijenu možemo zaključiti da se utvrdi prilazilo sa zapadne strane, a ulaz je bio branjen nižim predzidom i puškarnicama čije tragove imamo na bedemu. Iz unutarnjeg dvorišta moglo se pristupiti jednoj prostoriji čija je funkcija nepoznata, a s manjeg se platoa moglo doći do najveće građevine u utvrdi koja je vjerojatno bila glavna zgrada. Najviša građevina bila je kružna kula koja se sužavala prema vrhu, a njen plašt sačuvan je u visini od 9 m. Na dnu ima promjer od 8 m. Ispod kamenog nasipa bio je sloj crvene glinaste zemlje koji je zasigurno trag njene podnice.¹³ Kula je gotovo sigurno imala dva kata što vidimo po utorima za drvene grede, ali ne zna se je li bila natkrivena ili otvorena na vrhu. Donjem dijelu utvrde pripadaju još dvije prostorije na litici, dok se ne zna točno gdje je bio put koji je spajao ova dva dijela utvrde (Slika 3.).¹⁴

Slika 3. Tlocrt utvrde Nutjak (A. TABAK et al., 2010, 428).

¹¹ A. TABAK, 2008, 66-67.

¹² A. TABAK et al., 2010, 428.

¹³ A. BABIĆ, 2008a, 539.

¹⁴ A. TABAK et al., 2010, 428-429.

Od arhitektonskih kamenih ulomaka ističu se dva primjera rimskih spomenika koji su bili integrirani u utvrdu. Pronađeni su u prostoriji nepoznate namjene i neposredno pored nje. Pretpostavlja se da potječu s obližnjeg Garduna gdje je bio smješten rimski vojni logor Tilurij. Razlog tome je što ovo nisu jedini primjeri korištenja antičke građe unutar srednjovjekovnih struktura u triljskoj okolici. Prvi je ulomak rimska greda iz sredine 1. stoljeća ukrašena na tipičan rimski način s uspravnim strigilima ispod kojih se nalaze akantove vitice s rozetama u sredini. Drugi ulomak služio je kao potpora prozorskom oknu, a prije je bio dio nadgrobne stele. Na njemu se nalazi natpis HS koji je služio kao kratica za izraz *hic situs est* (ovdje počiva/leži). Ostatak drvene grede za prozor vidljiv je u donjem lijevom kutu ulomka. Osim antičkih ulomaka na lokalitetu su pronađeni i novovjekovni, unutar kamenog nasipa. Riječ je o ukrasnim profilacijama arhitektonskih elemenata. Iako je njihova datacija otežana zbog stratigrafije, smatra se da su iz 18. stoljeća zbog analogija.¹⁵

3.6. Pokretni nalazi

Arheološka istraživanja iznijela su na svjetlo dana brojne nalaze, među kojima se ističe keramika. Keramičkim nalazima dominira glazirana keramika kasnog srednjeg vijeka i novog vijeka, a zastupljena su sva tri tipa. Najmanje je zastupljena *invetriata* koju karakterizira to što je glazirana samo s unutarnje strane, neukrašena je te predstavlja ulomke kuhinjskih lonaca (Slika 4.). Datira se od sredine 16. do sredine 17. stoljeća. Unutar *invetriate* ističemo podskupinu ove keramike sa žutom engobom i izvijenim obodom trokutastog presjeka što se pronalazi u talijanskoj pokrajini Abruzzo u ranom novom vijeku. Razlika između talijanskih primjera i ovih na Nutjaku je to što je u Italiji cijela površina glazirana.¹⁶

¹⁵ A. TABAK et al., 2010, 429.

¹⁶ A. TABAK et al., 2010, 429-430.

Slika 4. Keramika *invetriata* (A. TABAK et al., 2010, 430).

Na Nutjaku su zastupljena dva podtipa engobirane keramike. Pronalazimo tip ukrašen tehnikama slikanja i tip ukrašen tehnikom graviranja. Slikana engobirana keramika pripadala je vrčevima, a slikanje se vršilo oker i zelenom bojom na bijeloj površini. Ulomci se datiraju u drugu polovicu 16. stoljeća prema sličnim nalazima u Ninu. Gravirana engobirana keramiku pripada podtipu padanske arhajske gravirane keramike s kraja 14. i iz 15. stoljeća (Slika 5.). Izrađena je tehnikom *a punta sotile*, a krasi je geometrijski i biljni motivi. Dominira monokromija i zelena boja. Pronađen je i jedan ulomak izrađen tehnikom *a punta e stecca* koji pripada 16. stoljeću. Također, pronađen je i jedan ulomak koji pripada kasnoj graviranoj keramici 16. i 17. stoljeća.¹⁷

¹⁷ A. TABAK et al., 2010, 429-430.

Slika 5. Gravirana engobirana keramika (A. TABAK et al., 2010, 430).

U tvrđavi je pronađeno više podtipova majolike odnosno keramike s kositrenom glazurom. Najstariji podtip su vrčevi strogog stila ukrašeni u stilu cvjetne gotike od sredine 15. do prve polovice 16. stoljeća. Trbušastog su oblika i imaju trolisni izljev, glavni motiv ukrašavanja su ljestve. Pronađena je i renesansna majolika iz 16. stoljeća. Učestala je i kasna majolika iz druge polovine 16. stoljeća i 17. stoljeća. Nju karakteriziraju trolisni vrčevi sa *smalto* premazom te ravne i valovite crte kao i zdjelice izvijenog oboda s koncentričnim linijama u svijetlim bojama koje krase njenu unutrašnjost. Zastupljen je i podtip kasne majolike *compendario* koji pripada istom vremenu. Osim talijanske majolike pronalazimo i hispanomaursku s kobaltnoplavim slikanjem i ukrašavanu lustrom.¹⁸

Grubu keramiku na ovom lokalitetu je teško datirati zato što je pronađena fragmentirana te rekonstrukcije posuda nisu bile moguće. Dominiraju izvijeni obodi koji su bili dijelovi lonaca i lončića pa prema tome možemo zaključiti da je gruba keramika većinom služila kao kuhinjsko posuđe. Lonci su bili ukrašavani valovnicama i ubadanjem. Prevladavaju smeđa, siva i oker boja. Pronađen je i ulomak oboda s debelim stijenkama koji je možda bio dio peke ili velikog poklopca. Od grube keramike značajni nalazi su i pećnjaci s pečatom na dnu, kojeg čine geometrijski motivi. Vjerojatno se u najvećoj prostoriji nalazila peć.¹⁹

¹⁸ A. TABAK et al., 2010, 431-432.

¹⁹ A. TABAK et al., 2010, 432-435.

Pronađeno je i pet ulomaka keramičkih lula koji se datiraju od 17. do sredine 19. stoljeća. Tri ulomka imaju karakteristike turske proizvodnje, a dva možemo pripisati lokalnoj proizvodnji sela Zelova.²⁰

Na ovom lokalitetu imamo tri glavna tipa staklenih nalaza (Slika 6.). Prvi tip čine čaše s apliciranim pastilama na plaštu, koje pripadaju tipu *Krautstrunk*, a koje pronalazimo i na Čačvini kao i na drugim lokalitetima u primorskoj Hrvatskoj. Drugi tip su čaše s apliciranim plavim staklenim nitima od kojih neke možemo pripisati čašama tipa Biskup. Treći tip čine posude rebrastog tipa s bezbojnim staklom i zadebljanim rubom modre boje. Moguće da su treći tip staklenih nalaza boce ili vaze.²¹

Slika 6. Stakleni nalazi s Nutjaka (A. TABAK et al., 2010, 432).

Metalni artefakti zastupljeni su u vidu željeznih vrhova samostrela koji je karakteristično oružje kasnog srednjeg vijeka. Pronađeni su i kameni projektili od katapulta ili pračke. Nalazimo i predmete koji potvrđuju upotrebu vatrenog oružja. To bi bili ulomak keramičkog kalupa za izradu zrna za puške te sama zrna. Pronađeni su još klinovi, obruči, čavli i dijelovi konjske opreme. Osim ovih metalnih nalaza na utvrđi još imamo i keramički pršljen korišten vjerojatno od strane ribara te koštane nalaze. Od nakita pronalazimo prstenje i naprstak.²²

²⁰ A. TABAK et al., 2010, 435.

²¹ A. TABAK et al., 2010, 432.

²² A. TABAK et al., 2010, 433-435.

Numizmatički nalazi su skromni, ali ih je moguće datirati. Većina kovanica predstavlja mletački novac s kraja 17. i iz 18. stoljeća. Pronađen je jedan šibenski novac s kraja 15. i iz 16. stoljeća, rimska kovanica i kopija ugarskog denara iz 16. stoljeća.²³

²³ A. TABAK et al., 2010, 435.

3.2. Čačvina

3.2.1. Položaj

Utvrda Čačvina nalazi se 8 kilometara sjeveroistočno od grada Trilja na lijevoj obali Cetine. Nalazi se na nadmorskoj visini od 705 m i pruža se sukladno obliku litice istok-zapad (Slika 7.).²⁴ Nalazila se na povijesnoj granici između Cetinske, Imotske i Livanjske županije. Osim što je čuvala Trilj, čuvala je i plodno Sinjsko polje i putove stočara koji su većinom bili vlaške etničke pripadnosti. Samo područje oko tvrđave bilo je neplodno pa u njenoj neposrednoj blizini nemamo tragove naseljenosti.²⁵

Slika 7. Utvrda Čačvina (I. ALDUK, 2016).

3.2.2. Povijest utvrde

Prostor Čačvine naseljen je još od prapovijesti, što nam potvrđuju okolni nalazi gradina i gomila. Ostaci obližnje antičke ceste *Salona – Argentaria* potvrđuju naseljenost i tijekom antike. Pronađen je i miljokaz iz druge polovice 2. stoljeća iz vremena rimskog cara Maksimina Tračanina. Moguće da je Čačvina postojala još u kasnoj antici za vrijeme 4. ili 5. stoljeća te su ostaci te rane utvrde uklopljeni u srednjovjekovnu, a ostaci kapitela stupa moguće ukazuju na starokršćansku crkvu u blizini.²⁶

Područje Čačvine bilo je od 13. stoljeća pod vlašću knezova Bribirskih – Šubića koji su između ostalog imali i status cetinskih knezova. Nema dokaza da su Šubići izgradili ovu utvrdu. Nakon poraza Mladena Šubića 1322. godine Ivan Nelipac zavladao je ovim

²⁴ A. BABIĆ, 2008b, 536.

²⁵ A. J. SOLDI, 1995, 207-208.

²⁶ I. ALDUK, 2010, 79.

područjem koje je nakon njegove smrti pripalo njegovom sinu Ivanu II. Ova značajna utvrda prvi put se spominje 1371. godine, ali moguće je da je nastala i ranije. Povijesni dokumenti spominju kako je bosanskim plemićima na povratku iz Splita ukradena sol te za to krivnju preuzimaju sitni plemići iz dalmatinskog zaleđa među kojima je bio kaštelan Čačvine, što je potvrda postojanja utvrde u toj godini. Od tad je utvrda pod direktnom kontrolom Ivana II. koji ju zajedno s drugim posjedima pokušava prenijeti svojoj kćeri Katici. Utvrda je prvi put došla u opasnost 1415. godine kada prodiru Osmanlije koje je pozvao bosanski veliki vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Utvrda je došla u opasnost i s druge strane zbog mletačkog zauzimanja obalnih gradova u prvoj polovici 15. stoljeća. Cetinski knez Ivaniš daje svom zetu Hanžu Frankopanu sve svoje posjede uključujući Čačvinu. Nedugo nakon toga, Hanž umire 1436. te Čačvina prelazi u ruke bana Matka Talovca. Nakon brojnih velikaških borbi Čačvina 1459. dolazi pod vlast hercega Stjepana Vukčića Kosače koji spretnom politikom zadržava kontrolu nad utvrdom sve do smrti 1466. godine. Nakon toga Čačvina dolazi pod direktnu vlast kralja Matije Korvina koji većinom uspješno brani Hrvatsko-ugarsko Kraljevstvo od Osmanlija. Čačvina je podlegla pod osmanskim napadima vjerojatno 1513. godine, a prvi izvori spominju je pod osmanskom vlašću 1516. godine. Nakon pada Klisa 1537. granica između Osmanlija i Mlečana pomiče se prema obali pa Čačvina gubi vojnu važnost. Za vrijeme turske vlasti Čačvina pripada Hercegovačkom sandžakatu i mostarskom kadiluku. Njen je garnizon, po izvoru iz 17. stoljeća činilo 30 ljudi, a tada je bila pod jurisdikcijom imotskog kadije. Tvrđava se obnavlja za vrijeme Kandijskog rata nakon oslobođenja Klisa 1648. godine. Padom Sinja Osmanlije nakratko napuštaju i Čačvinu, ali je ponovo osvajaju do kraja stoljeća. Za vrijeme Drugog morejskog rata (1714.-1718.) Čačvina je ponovo oslobođena, a njen novi kaštelan Ante Grabovac prvi put se spominje 1717. godine. Pod mletačkom vlašću utvrda ostaje do kraja 18. stoljeća. U drugoj polovici 18. i u 19. stoljeću ona gubi svoju vojnu važnost i polako propada, a danas je u ruševinama.²⁷ Podno nje je u 18. stoljeću podignuta crkva Svih svetih, a njen zvonik u 19. stoljeću.²⁸

3.2.3. Povijest istraživanja

Utvrda je gotovo dva stoljeća bila prepuštena propadanju.²⁹ Prvo arheološko istraživanje i konzervacija ovog lokaliteta provela se od 1992. do 1996. godine. Proveo ga je Konzervatorski odjel u Splitu i Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. U toj istraživačkoj

²⁷ A. J. SOLDI, 1995, 208-219.

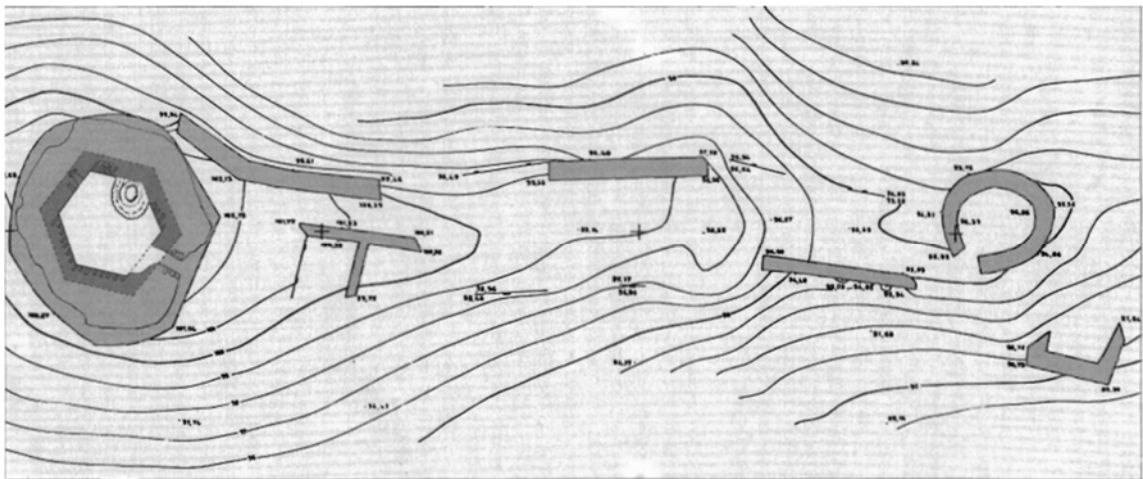
²⁸ I. ALDUK, 2010, 84.

²⁹ LJ. GUDELJ, 2000, 160.

kampanji istražene su unutrašnjosti dviju kula te dijelovi bedema i unutarnjeg dvorišta utvrde.³⁰ Ljubo Gudelj nadgledao je istraživanja.³¹ Sljedeća istraživanja izvedena su 2007. pod vodstvom Muzeja triljskog kraja kada su očišćeni bedemi te je bolje razjašnjen tloris ove utvrde. Istraživanja je vodila Angela Babić.³²

3.2.4. Očuvani arhitektonski ostatci

Utvrda Čačvina pruža se u smjeru zapad-istok te je prilagođena litici na kojoj se nalazi. U njoj se ističu dvije kule koje su bile spojene bedemima koji su okruživali dvorište (Slika 8.). U dvorištu su se nalazile prostorije većinom nepoznate namjene, a pretpostavlja se da su bile vojnog karaktera. U tvrđavu se ulazilo s južne strane s položaja prilagođena obrani.³³

Slika 8. Tlocrt Čačvine (LJ. GUDELJ, 2000, 161).

Objekti kule na ovom lokalitetu bile su kružnog oblika, a istočna je znatno veća od zapadne te je vjerojatno služila kao glavna kula. Njen plašt sačuvan je u visini do 6,5 metara, a zidovi su debljine 110 cm i kasnije su pojačani do debljine od 2 do 3 metra. Iako je izvana obla, njena jezgra je heksagonalnog oblika što bi značilo da je to njen originalni oblik. Materijal za gradnju obje kule bio je priklesani kamen koji se slagao uz pomoć žbuke i bio vezan malterom. Zbog stabilnosti zidova ugrađeni su i dodatni pojasevi kamenih blokova rađeni tehnikom riblje kosti. Unutrašnji promjer kule bio je oko 6 m i neravnomjeran. Kula je imala najmanje jedan kat što možemo zaključiti po nalazima rupa za potporne drvene stupove na podu i rupama za potporne grede u zidu. Osim toga pronađeni su i nalazi željeznih klinova i čavala koji su služili za povezivanje greda. Prvi kat kule bio je natkriven drvenom

³⁰ A. BABIĆ, 2008b, 538.

³¹ LJ. GUDELJ, 2000, 160.

³² A. BABIĆ, 2008b, 536-537.

³³ LJ. GUDELJ, 2000, 160.

konstrukcijom i time je bio fizički odvojen od potkrovlja. Na kat se najvjerojatnije pristupalo ljestvama jer nema tragova stepeništa. Na prvom katu nalazila su se dva prozora u funkciji puškarnica. Ni krov ni krunište nisu sačuvani pa je teško utvrditi potpun izgled ove kule i njenu funkciju. U kuli imamo i ostatke fresaka, ali zbog njihove malobrojnosti i loše očuvanosti ne znamo motive niti veličinu. U kasnijoj fazi utvrde u sklopu istočne kule nadograđena je cisterna ovalnog tlocrta, građena istim materijalom kao i ostatak kule. Cisterna je sačuvana u visini od 3,5 metra.³⁴

Zapadna je kula slabije istražena, a sačuvana je do sredine prvog kata. Kao i kod istočne kule, imamo tragove utora za drvene grede i stupove koji su držali kat. Za razliku od istočne kule, ovdje nema tragova prozora. Plašt kule oštećen je od urušavanja.³⁵

Od dva usporedna zida koji su spajali kule, južni je bolje sačuvan. Na njemu imamo tragove drvenih greda koje su moguće služile kao osmatračnice ili kao pomoć pri gradnji. Nema tragova drugih nadogradnji.³⁶

3.2.5. Pokretni nalazi

Prizemlje istočne kule služilo je kao depo odbačenih predmeta iz kasnog srednjeg vijeka i ranog novog vijeka. Od kamenih nalaza najvažniji je kasnoantički mramorni stup sa starokršćanskim elementima koji nam ukazuje na mogućnost postojanja starokršćanske građevine u blizini. Na lokalitetu pronalazimo i kamene kugle koje su služile kao projektili za pračke, katapultove i topove. Njihova veličina odgovara bombardama koje se proizvode u Dubrovniku. Pronađeni su i ostaci kalupa za željezne topovske kugle što nam svjedoči o proizvodnji projektila upravo na ovom lokalitetu. Pronađeni su i brusevi za oštrenje hladnog oružja kao i pršljenovi valjkasto-plošnog oblika čija je funkcija nepoznata. Nepoznate su namjene i predmeti u obliku medaljona napravljeni od gline.³⁷

Metalnim nalazima dominiraju vrhovi veretona i vrhovi željeznih strelica za luk (Slika 9.). Pronađeno ih je oko pedeset. Osim toga prikupljene su i ostruge iz kasnog srednjeg vijeka, potkove, željezno dljeto i britva te čavli koji su služili za učvršćivanje drvenih nadogradnji. Pronađen je i naprstak koji je služio pri šivanju tkanine. Na lokalitetu je pronadjen i mali broj koštanih nalaza koji su većinom bili dijelovi luka ili samostrijela.³⁸

³⁴ LJ. GUDELJ, 2000, 162-165.

³⁵ LJ. GUDELJ, 2000, 165.

³⁶ LJ. GUDELJ, 2000, 165-166.

³⁷ LJ. GUDELJ, 2000, 166-169.

³⁸ LJ. GUDELJ, 2000, 169-171.

Slika 9. Vrhovi strijela i veretoni (LJ. GUDELJ, 2000, 169).

Većina keramičkih nalaza unutar istočne kule je fragmentirana. Nalaženi su ulomci grube kuhinjske keramike i fina glazirana keramika. Gruba keramika lokalne je izrade. Izrađivana je na lončarskom kolu ili ručno i puna je primjesa. Glavni oblici su lonci loptastog ili trbušastog oblika i ravnim zadebljanim obodom koji je često bio ukrašen profilacijom. Lonci su imali ravno dno i najčešće su bili ukrašeni valovnicama.³⁹

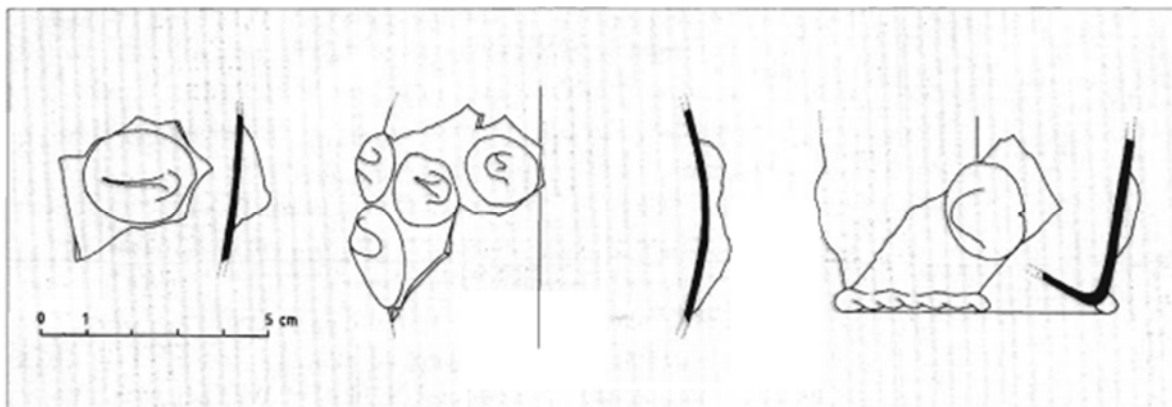
Za razliku od grube, fina glazirana keramika je porijeklom iz talijanskih radionica i pripada majolici. Zbog fragmentiranosti nalaza samo su dvije posude rekonstruirane. Radi se o vrčevima kruškolikog oblika s trolisnim izljevom i drškom. Kronološki najstariji ulomci majolike pripadaju arhajskoj majolici koja se proizvodila od 13. do sredine 15. stoljeća. Najčešće su ukrašavane s geometrijskim i apstraktnim motivima. Od 14. do 16. stoljeća pronalazimo keramiku tipa *sgraffito* koja kombinira i graviranje sa slikanjem. Pojavljuju se zoomorfni, antropomorfni i vegetabilni motivi.⁴⁰

Staklo s Čačvine pripada razdoblju od 14. do 16. stoljeća. Služilo je kao stolno posuđe, a glavni oblici bile su čaše. Većinom je pronađeno u krhotinama, a prevladavaju zelena i plavkasta boja tipična za srednjovjekovno staklo. Porijeklom je iz muranskih radionica u Italiji i srednjoeuropskih radionica. Analogije staklenim nalazima s ovog lokaliteta pronalazimo duž istočnojadranske obale. Osim običnih neukrašenih čaša koničnog oblika, pronađene su i čaše s bradavičastim ispupčenjima na plaštu. Osim ovih čaša pronalazimo i čaše tipa *Krautstrunk* porijeklom iz Njemačke (Slika 10.). Prikupljeni su i fragmenti čaša koji

³⁹ LJ. GUDELJ, 2000, 171.

⁴⁰ LJ. GUDELJ, 2000, 172-174.

pripadaju čašama rebrastog tipa i njihovog naprednijeg oblika čaša tipa Biskup. Drugu vrstu staklenih nalaza u Čačvini čine djelomično sačuvana staklena posuda lukovičastog oblika čiji se pravi oblik ne zna i mala ampula tankih stijenki koja je najvjerojatnije služila u ljekarničke svrhe ili za začine, tintu i miomirise.⁴¹

Slika 10. Fragmenti *Krautstrunk* čaše (LJ. GUDELJ, 2000, 176).

⁴¹ LJ. GUDELJ, 2000, 175-179.

3.3. Zadvarje

3.3.1. Položaj

Zadvarje je malo mjesto u Dalmatinskoj zagori smješteno na važnom prometnom putu koji spaja obalu s unutrašnjošću. Nalazi se u blizini mora i na lijevoj obali kanjona rijeke Cetine gdje njen tok skreće prema jugozapadu. Iznad Zadvarja smjestila se utvrda Zadvarje još zvana *Duare* što bi prevedeno značilo vrata. Utvrda leži na zapadnim obroncima planine Biokovo na jako važnom strateškom položaju (Slika 11.).⁴²

U neposrednoj blizini Zadvarja nalazilo se nekoliko malih utvrda koje su Osmanlije sagradile zbog lakše obrane utvrde *Duare*. Lanac ovih utvrda se proteže od oko sto metara zapadno od utvrde do Gornjih Brela gdje se nalazi posljednja u nizu ovih malih utvrđenja. Sve utvrde se nalaze na prirodnom uzvišenju, a većinski su imale funkciju osmatračnica.⁴³ Ukupno ih je bilo šest od kojih su dvije neimenovane, a ostale su poznate pod lokalnim nazivima: Bila, Poletnica, Avala i Turska kula. Poletnica je posljednja u nizu te je mogla nadzirati i prilaze s mora.⁴⁴

Slika 11. Utvrda Zadvarje (I. ALDUK, 2016).

⁴² I. ALDUK, 2005, 217.

⁴³ I. ALDUK, M. TOMASOVIĆ, 2008, 168.

⁴⁴ S. PIPLOVIĆ, 2018, 257.

3.3.2. Povijest utvrde

Na ovom području postoje tragovi naseljenosti još od prapovijesti. Osim što su na samom području utvrde pronađeni fragmenti prapovijesne keramike, u okolici su vidljive gradine te brojni ostaci tumula i pećine. Sudeći po kartografskim izvorima moguće je da se na području Zadvarja nalazila antička *Inaronia*. Unatoč tome, osim par ulomaka keramike, rimski nalazi su oskudni.⁴⁵ Iz razdoblja kasne antike pronalazimo ulomke starokršćanskog crkvenog namještaja iz crkve u obližnjem selu Katuni i zaseoka Nejašmići pored Šestanovca.⁴⁶ Rani srednji vijek donosi značajne nalaze u obliku karolinškog mača tipa K iz 9. stoljeća s nepotpunim imenom vladara i koplje s krilcima. U obližnjem Kreševu pronađen je mač tipa H što potvrđuje važnost ovog područja.⁴⁷

Prvi spomen naselja Zadvarje u povijesnim izvorima je iz 1408. kada se nalazilo pod vlašću bosanskog kralja unutar župe Radobilje. Sredinom 15. stoljeća ovim područjem je vladao bosanski herceg Stjepan Vukčić Kosača koji gradi utvrdu Radobilj i most preko rijeke Cetine. Nakon njegove smrti ovim područjem vlada Mletačka Republika. Sama utvrda *Duare* vjerojatno je sagrađena u drugoj polovici 15. stoljeća, ali se ne zna točno kad. Najkasnije je dovršena 1482. godine kada se prvi put spominje u povijesnim izvorima. To je ujedno i njen jedini spomen s kraja 15. i iz prve polovice 16. stoljeća. Ne zna se je li ju dao izgraditi herceg ili mletačke vlasti. Ovo područje često je mijenjalo gospodare tijekom 15. stoljeća pa je teško odrediti točan tijek povijesnih događaja. Zbog osmanskih prodora 1502. Poljičani u suradnji s Radobiljanima ruše mostove preko Cetine, ali unatoč tome Osmanlije najvjerojatnije 1503. godine zauzimaju *Duare* i samo naselje Zadvarje te im je time otvoren put prema primorju.⁴⁸ Mirom između Mlečana i Turaka 1502. od cetinskih utvrda samo Viseć, Starigrad i Omiš ostaju pod Mlečanima. Nakon osvajanja Zadvarja Osmanlije nastavljaju napade na Poljičku kneževinu te se ona predaje 1514. godine. Unatoč tome ratovi na ovom području se nastavljaju kroz 16. stoljeće.

Kršćani u drugoj polovici 16. stoljeća preuzimaju inicijativu te iz tog razloga Osmanlije dodatno utvrđuju Zadvarje, te izvori spominju i gradnju drugih utvrda koje su im služile za obranu.⁴⁹ Osmanlije su sredinom 16. stoljeća sagradili ove utvrde da bi zaštitili prilaze utvrdi Zadvarje primarno s morske strane.⁵⁰ Navodno je podno Poletnice poginuo zadvarski dizdar Hasan-Aga Arapović 1669. godine tijekom jednog od brojnih sukoba na

⁴⁵ I. ALDUK, 2005, 217-218.

⁴⁶ I. ALDUK, 2010, 99.

⁴⁷ I. ALDUK, 2005, 218.

⁴⁸ I. ALDUK, 2010, 102-103.

⁴⁹ I. ALDUK, 2005, 225-227.

⁵⁰ S. PIPLOVIĆ, 2018, 257.

ovom području zbog kontrole nad Zadvarjem.⁵¹ Nakon oslobođenja utvrde *Duare* mletačke vlasti su održavale ove utvrde sve do potkraj 18. stoljeća kada su prepuštene propadanju.⁵²

Tvrđava je tijekom 17. stoljeća više puta mijenjala vlasnike pri čemu je oštećena eksplozijama baruta i topovskim bombardiranjima, a konačno je oslobođena 1684. godine. Već sljedeće godine uspješno se obranila od velikog osmanlijskog napada. Utvrdu je od pada spasio njen zapovjednik Augustin Tartaglia jurišem iz utvrde. Utvrda je nedugo nakon toga obnovljena. Oslobođanjem Imotskog 1717. godine gubi na važnosti zbog nestanka neposredne turske opasnosti, ali unatoč tome zadržava se u njoj garnizon sve do početka 19. stoljeća.⁵³

3.3.3. Povijest istraživanja

Arheološka istraživanja na ovoj utvrđi započela su 2005. godine pod vodstvom Ivana Alduka iz Konzervatorskog odjela u Splitu. Tada je vršena obnova i konzervacija utvrde. Glavni cilj je bilo čišćenje i definiranje utvrde te odnosa među građevinama. Istraživanja se vode i dalje.⁵⁴

3.3.4. Očuvani arhitektonski ostatci

Utvrda je većinom pravilnog trokutastog tlocrta te ima dvije kule na sjevernom bedemu (Slika 12.). Kule se nalaze u sjeverozapadnom i sjeveroistočnom kutu i kružnog su oblika. Osim sačuvanih ostataka kula, sjeverni je bedem skoro čitav razrušen u svom gornjem dijelu. Najbolje je sačuvan južni bedem koji je bio dužine 33 m. Građen je s obje strane priklesanim kamenom koji nije bio slagan u redove. Za ispunu se koristio manji grubi kamen uz upotrebu vapnenog morta. Ista tehnika gradnje koristila se za ostatak utvrde. Vanjsko lice južnog bedema sadržava okrugle rupe koje su služile za drvene grede za potrebe zidanja. Na unutarnjem licu bedema nalazi se 19 puškarnica raspoređenih u dva reda. Također, nađeni su otvori za drvene grede koje su omogućavale pristup puškarnicama. Oba reda imala su te platforme te nalazimo i ostatke prsobrana. Zapadni bedem također je sačuvan u dobrom stanju, osim na južnom dijelu gdje je srušen zbog gradnje talijanskog bunkera u Drugom svjetskom ratu. Osim toga, na položaju sjeveroistočne kule te istočnog dijela sjevernog bedema nalazila su se još dva bunkera. Talijanska vojska koristila je ovaj strateški položaj te je svojim nadogradnjama oštetila utvrdu. Zbog uporabe cementa i modernog načina gradnje njihovi se ostaci ističu u odnosu na originalni materijal. Zapadni bedem ima ostatke deset

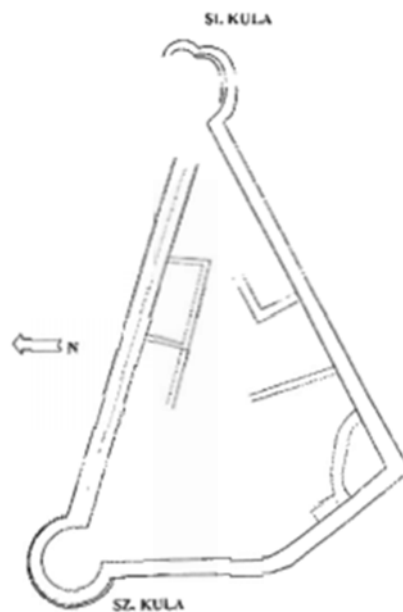
⁵¹ I. ALDUK, M. TOMASOVIĆ, 2008, 169.

⁵² S. PIPLOVIĆ, 2018, 257.

⁵³ I. ALDUK, 2010, 103-104.

⁵⁴ I. ALDUK, 2005, 218.

puškarnica u dva reda te ostatke prsobrana i mogućeg ojačanja. Na sjevernom bedemu vidljivi su tragovi ranijeg vanjskog bedema i naknadnog unutrašnjeg ojačanja koje se nije protezalo čitavom duljinom bedema. Na jugozapadnom dijelu utvrde nalazila se treća kula koja leži na polukružnom zidu koji je možda stariji od ostatka utvrde, dok je kula vjerojatno iz kasnijeg razdoblja. Sjeverozapadna kula sagrađena je na najnižoj točki utvrde te je bila ključna za obranu. Sačuvana je u visini od 9 metara, a na gornjem dijelu je promjera 7 metara. Njen je zid na dnu bio širine 0,7 m, a na gornjem dijelu od 15 do 20 cm iako je možda bio u višekutnom obliku što bi mu dalo dovoljno debljinu da lakše izdrži topničke napade. Na kuli imamo ostatke puškarnica, a imala je prizemlje i dva kata. Sjeverno od kule nalazi se samostalna manja građevina kvadratnog tlocrta nepoznate namjene. Sjeveroistočna je kula manja od sjeverozapadne i sa sjeverne strane ima kasnije ojačanje koje joj daje nepravilan oblik. I na ovoj kuli nalazimo puškarnice. Kao i sjeverozapadna, imala je prizemlje i dva kata. U utvrdi se nalaze i ostaci još potpuno nerazjašnjenih građevina, a najbolje su sačuvane dvije pravokutnog tlocrta uz južni i sjeverni bedem na istočnoj strani utvrde. Ulaz u kulu bio je s istočne strane, a njegovi su ostaci otkriveni tijekom istraživanja.⁵⁵ U arhitektonskom smislu utvrda ima sličnosti s mletačkim vojnim načinom gradnje u ostatku Dalmacije pa je vjerojatnije da su Mlečani izgradili ovu utvrdu ili imali velik utjecaj na njenu gradnju.⁵⁶

Slika 12. Tlocrt utvrde (I. ALDUK, 2005, 231).

⁵⁵ I. ALDUK, 2005, 218-220.

⁵⁶ I. ALDUK, 2005, 225.

U blizini su djelomično očuvani i ostaci fortifikacijskog sustava kojeg su podigle Osmanlije u 16. stoljeću. Radi se o jednostavnim kružnim kulama malih dimenzija od kojih su Avala i Poletnica bile najslabije s bunarom u obližnjoj škrapu.⁵⁷ Bila i Poletnica su najslabije sačuvane te su danas samo vidljivi tragovi njihovih temelja, dok Avala ima sačuvan dio svog zida (Slika 13.). Najbolje je sačuvana Turska kula čiji zidovi na pojedinim mjestima sežu 4-6 m u visinu. U njoj pronalazimo i sačuvane otvore puškarnica i zdenac bez sačuvanog svoda.⁵⁸

Slika 13. Ostatci kule Avale (I. ALDUK, M. TOMASOVIĆ, 2008, 169).

3.3.5. Pokretni nalazi

Zbog toga što arheološka istraživanja još traju, podatci o pokretnim nalazima su ograničeni. Pronađeno je mnogo ulomaka majolike iz druge polovice 16. i iz 17. stoljeća u puškarnici na zapadnom bedemu što ukazuje na daljnju trgovinu s Italijom unatoč turskoj okupaciji. Većina keramike pronađena je u mogućoj otpadnoj jami pored sjeverozapadne kule i datira se od 15. do 18. stoljeća. Osim ulomaka keramike nađeni su stakleni ulomci i veći broj životinjskih kostiju.⁵⁹

⁵⁷ I. ALDUK, M. TOMASOVIĆ, 2008, 168.

⁵⁸ S. PIPLOVIĆ, 2018, 257.

⁵⁹ I. ALDUK, 2005, 226-227.

3.4. Kunjak

3.4.1. Položaj

Utvrda Kunjak nalazi se kod zaseoka Marunčići u selu Kučiče istočno od Omiša. Kučiče se nalaze na lijevoj strani kanjona rijeke Cetine na padinama Omiške Dinare, otprilike na pola puta između Omiša i Zadvarja. Sama utvrda leži na važnom strateškom položaju s kojeg se mogao kontrolirati prijelaz preko Cetine s uzvišene pozicije relativno sigurne od napada s južne strane omeđene planinom.⁶⁰

3.4.2. Povijest utvrde

Prvi sigurni povijesni izvor o selu Kučiče je iz 1315. godine kada tadašnji vladar Omiša Juraj II. Šubić dijeli određene privilegije stanovnicima grada Omiša i njegovog okolnog područja. Selo se spominje pod nazivom "Cuchani". Na lokalitetu Pločje u Kučičima nađeni su ostaci rimske *ville rustice*, a na lokalitetu Greblje nalazilo se srednjovjekovno groblje što nam potvrđuje naseljenost ovog područja od 3. do 15. stoljeća s mogućim prekidima. Također, obližnji ostaci gradina, tumula i pećina pokazuju naseljenost još u prapovijesti. Tome u prilog idu i površinski ostaci prapovijesne keramike oko same utvrde. Moguće je i da je Kunjak postojao još u kasnoj antici i služio kao sklonište, ali za to nema čvrstih dokaza. Smatra se da je ova utvrda sagrađena krajem 15. stoljeća od strane poljičkog kneza Žarka Dražojevića otprilike u isto vrijeme kao i utvrda Nutjak. Njena svrha bila je obrana od Osmanlija koji nadiru iz Bosne prema obalnim gradovima koji su tada bili pod vlašću Venecije.⁶¹ Kučiče pada pod osmanlijsku vlast krajem 15. ili početkom 16. stoljeća zajedno s utvrdom Kunjak. Tijekom Osmanlijske okupacije Kučiče je devastirano iz odmazde zbog otpora lokalnog stanovništva. Smatra se da je tad oštećena ili srušena crkva sv. Luke iz druge polovine 14. ili prve polovine 15. stoljeća.⁶² Sredinom 17. stoljeća Osmanlije ruše Kunjak koristeći taktiku spaljene zemlje, a u Morejskom ratu Kučiče je oslobođeno zajedno s ostatkom omiškog zaleđa. Utvrda nije obnovljena i od tada je prepuštena zubu vremena.⁶³

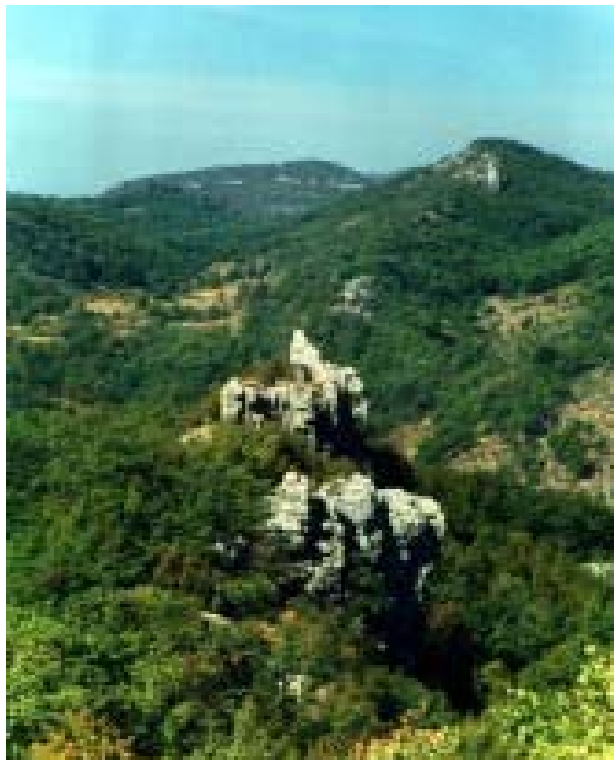
⁶⁰ I. ALDUK, 2010, 109-111.

⁶¹ I. ALDUK, 2010, 111-113.

⁶² M. TOMASOVIĆ, 2016, 17-23.

3.4.3. Očuvani arhitektonski ostatci

Sačuvani ostaci ove utvrde su skromni (Slika 14.). Na južnom dijelu nalazila se cisterna kvadratnog tlocrta koja je ležala na matičnoj stijeni. Sjeverni bedem također je ležao na kamenu živcu no pravac njegovog pružanja nije poznat. Na najvišem dijelu utvrde nalazi se kameni plato do kojeg se dolazilo stepenicama. Njegova namjena nije poznata. Na Kunjaku nisu vršena arheološka istraživanja te iz tog razloga nemamo dovoljno podataka o izgledu utvrde. Jedini pokretni nalazi na lokalitetu su slučajni površinski nalazi.⁶⁴

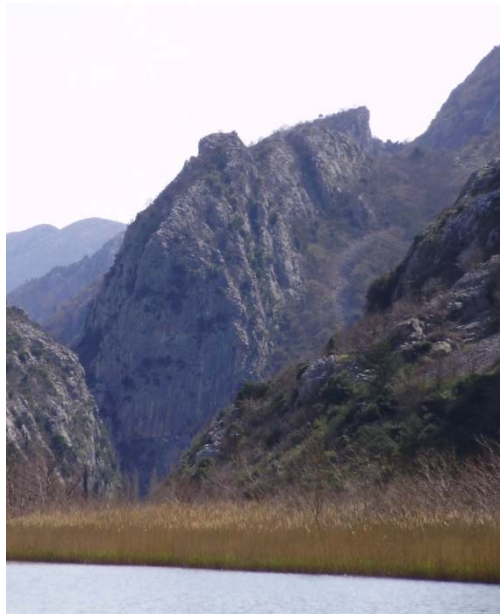
Slika 14. Ostatci utvrde Kunjak (SPOMENICI, GRAĐEVINE I ZNAMENITOSTI, 2020).

⁶⁴ I. ALDUK, 2010, 113.

3.5. Viseć

3.5.1. Položaj

Utvrda Viseć ili Visuć nalazi se nekoliko kilometara istočno od Omiša i dio je omiškog sistema fortifikacija. Smjestila se na lijevoj obali kanjona rijeke Cetine na liticama Omiške Dinare (Slika 15.). Do nje se dolazi šumskim puteljkom od malog naselja Radmanovih mlinica, a bila je od velike strateške važnosti jer kontrolira mjesto od kojeg je Cetina plovna prema ušću, a time pristup samom gradu Omišu i obali.⁶⁵

Slika 15. Utvrda Viseć (I. ALDUK, 2016.).

3.5.2. Povijest utvrde

Tragovi naseljenosti u utvrđenim pećinama od antike kao i površinski nalazi keramike daju naslutiti da utvrda postoji još od kasne antike, a moguće još i od prapovijesti. Njen prvi povijesni spomen je iz 1324. godine kada je bila pod vlašću bosanskog bana i velikaša Stjepana Kotromanića tako da je najkasnije izgrađena ili ponovno sagrađena u prvoj polovici 14. stoljeća. Tijekom prve polovice 15. stoljeća utvrda je pripadala bosanskom kralju, a kasnije hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači koji je kontrolirao i druga obližnja utvrđenja kao i sami grad Omiš. Za vrijeme njegove vladavine u Podvisuću, naselju pod utvrdom razvija se trgovište zvano Gabela što bi prevedeno značilo “carina”. Trgovina se najviše bazirala na soli, luksuznim tkaninama i posuđu. Također se trgovalo i stočarskim proizvodima, a roba je u Podvisuć stizala brodovima koji su plovili uzvodno rijekom Cetinom. Stjepanov sin Vlatko 1478. godine daje utvrdi na upravljanje Omišanima koji se tada već tridesetak godina nalaze

⁶⁵ I. ALDUK, 2010, 118-119.

pod mletačkom vlašću zbog obrane od Osmanlija.⁶⁶ Za vrijeme 15. i 16. stoljeća utvrda je često obnavljana i naoružavana zbog učestalih osmanlijskih napada. Osmanlije pljačkaju Viseć 1573. godine, ali ne uspijevaju utvrdu trajno zauzeti.⁶⁷ Povijesni izvori spominju majstore lokalnog podrijetla koji su radili na obnavljanju i nadogradnji utvrde, a to su 1481. bili Nikola Jurjev i Antun Rudičić. Sedam godina poslije Antun Rudičić i Pavao Zakočević rade na obnovi Viseća i Starigrada. U oba navrata majstore je zaposlio splitski knez. Mletačke vlasti još jednom vrše radove obnove na utvrdi krajem 16. stoljeća zbog obrane šireg omiškog teritorija. Nakon Morejskog rata granica prema Turcima se pomiče prema istoku, a omiško zaleđe zajedno s Poljičkom kneževinom je oslobođeno. Iz tog razloga krajem 17. stoljeća utvrda je izgubila svoj vojni značaj te je napuštena i od tada propada.⁶⁸

3.5.3. Očuvani arhitektonski ostatci

Tvrđava Viseć nalazi se u ruševnom stanju zbog više od tri stoljeća zapuštenosti. Prekriva je gusta vegetacija i na teško je dostupnom položaju, a arheološka istraživanja na njoj nisu vršena. Najbolje je sačuvana glavna kula utvrde koja se nalazi na najvišoj točki litice. Kvadratnog je tlocrta te je imala kosi donji dio. Sjeverni bedem se slabo uočava, a s ostalih strana utvrda je bila zatvorena stijenama što joj daje prirodni obrambeni karakter.⁶⁹ Ulaz se nalazio na sjeveroistočnoj strani utvrde gdje nalazimo njegove tragove u obliku rupa za zatvaranje vrata. Na gornjem platou utvrde u matičnoj stijeni pronalazimo udubljenja za postavljanje artiljerije.⁷⁰ Prema povijesnim podacima i starim nacrtima na sjevernom bedemu nalazile su se kule kvadratnog tlocrta, ali njihovi ostatci tek trebaju biti potvrđeni (Slika 16.). Arheološke ostatke pronalazimo i na obližnjim položajima Slanica i Trgovište gdje imamo ostatke kule i skladišta soli. Između ostalog nalazimo i ostatke mlinica uz Cetinu koje su sagrađene na ostacima ranijih. Na obližnjem Šarinom otoku na rijeci Cetini postoje ostaci veće utvrđene nastambe s puškarnicama iz 17. ili 18. stoljeća koja je vjerojatno pripadala lokalnim plemićima, obitelji Benković. Arheološka istraživanja na Viseću još nisu vršena, a svi pokretni nalazi su površinski.⁷¹

⁶⁶ I. ALDUK, 2010, 119-123.

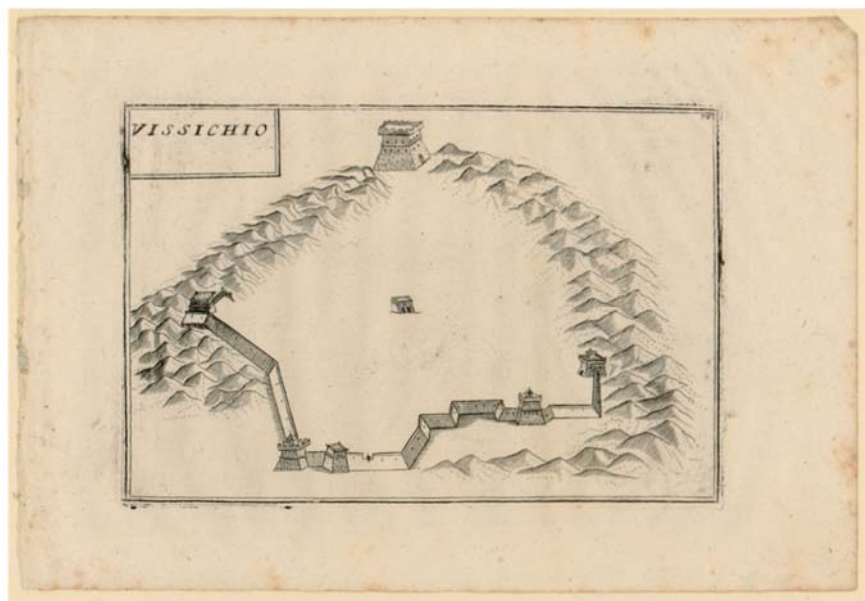
⁶⁷ L. ČORALIĆ, I. MAJNARIĆ, 2006, 70.

⁶⁸ V. KOVAČIĆ, 2002, 82-85.

⁶⁹ I. ALDUK, 2010, 119-122.

⁷⁰ V. KOVAČIĆ, 2002, 84.

⁷¹ I. ALDUK, 2010, 120-122.

Slika 16. Giuseppe Maria Ruinetti, crtež Viseća, 1687. (G. M. RUINETTI, 1687.)

3.6. Fortifikacije grada Omiša

3.6.1. Položaj

Grad Omiš smjestio se na ušću rijeke Cetine te njime završava njen kanjon. Njegov povoljan položaj uvjetovala je duboka luka na mirnom moru, plovnost Cetine nekoliko kilometara u unutrašnjost te prirodno zaštićen i defenzivan položaj.⁷² Sam srednjovjekovni Omiš površinski je bio puno manji od današnjeg i nalazio se na lijevoj obali rijeke Cetine podno planine Omiške Dinare. Sa zapadne strane bio je omeđen rijekom, a s južne i istočne morem i poluotokom Punta. Među gradskim utvrđenjima ističe se kula Peovica koja stoji na litici iznad grada (Slika 17.).⁷³

Slika 17. Kula Peovica nad Omišem (I. ALDUK, 2016).

3.6.2. Povijest grada

Tragovi naseljenosti Omiša i njegovog užeg područja sežu još u prapovijest kada su prevladavala gradinska naselja. Tijekom brončanog i željeznog doba postoje tragovi naseljenosti ilirskih plemena u obliku pisanih izvora. Antički izvori spominju Omiš pod nazivom *Oneum*, za koji se smatra da je isprva bio grčka pa rimska kolonija. Antičko naselje nalazilo se u zaseoku Baučići sjeveroistočno od Omiša ispod srednjovjekovne utvrde Starigrad, što nam potvrđuju i arheološki nalazi.⁷⁴

⁷² I. ALDUK, 2010, 135.

⁷³ V. KOVAČIĆ, 2006, 213.

⁷⁴ A. NOVAKOVIĆ, 2006, 29-33.

Iz ranog srednjeg vijeka potječe mali broj pouzdanih povijesnih izvora o Omišu. Neki povjesničari smatraju kako je Omiš jedno od glavnih središta Paganije ili Neretvanske kneževine tijekom 11. stoljeća. Od antike do 11. stoljeća formira se naselje ispod utvrđenog položaja na liticama Omiške Dinare čije se stanovništvo bavi gusarenjem i trgovinom na Jadranu, kojim je u tom razdoblju išla važna plovidbena ruta između Venecije i Konstantinopola. Krajem 11. stoljeća Omiš se našao pod vlašću velikaša Ljubomira Kačića te će njegovi potomci vladati Omišem dugi niz godina i pretvoriti ga u pomorsku silu. Kačići su priznavali vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog kralja i jedno vrijeme bizantskog cara tijekom 12. stoljeća, što Omiš čini dijelom tih državnih tvorevina. U drugoj polovici 12. stoljeća Povaljska listina spominje uz Kačiće titulu kneza. Oni su uz Omiš vladali i Poljicima te otocima Bračom i Hvarom. Zbog omišskog gusarenja, Mletačka Republika, papa i europski vladari pritišću kralja Andriju II. da oduzme Brač i Hvar Kačićima što on i čini 1221. godine. Omišani slabe i gube pomorsku bitku od papinskog legata Akoncija te su prisiljeni uništiti dio svojih brodova. Unatoč kratkotrajnom oporavku 1240. godine gube bitku protiv Splitskana, a kasnije dolaze u sukob i s kraljem Belom IV. i s Venecijom koja nekoliko puta tijekom 13. stoljeća zauzima grad. Podin Kačić je 1295. godine izgubio vlast nad Omišem koji je od Venecije preuzeo velikaš Juraj I. Šubić. U ime Šubića Omišem upravlja lokalni moćnik u funkciji kneza/kaštelana koji je upravljao omiškim i susjednim utverdama kao vojni zapovjednik do sredine 15. stoljeća. Omiš kratkotrajno dolazi pod vlast bosanskog velikaša Ivaniša Horvata u 14. stoljeću i kasnije ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda. Početkom 15. stoljeća Omišem vlada splitski herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić, a poslije njega Ivaniš Nelipčić koji u prvoj polovici 15. stoljeća dodatno utvrđuje zidove grada zbog zaštite s morske i kopnene strane. Nakon njegove smrti tijekom borbi velikaša za prevlast Stjepan Vukčić Kosača 1440. godine opsjeda i osvaja grad pri čemu su teško oštećene zidine na južnoj strani grada. Njegova vlast potrajala je samo četiri godine kada Venecija konačno zauzima Omiš kojim će vladati gotovo do kraja 18. stoljeća. Pod Venecijom kaštelan Omiša bio je podređen splitskom knezu te gospodarska moć grada opada. Unatoč tome Mlečani obnavljaju gradske zidine i dodatno utvrđuju grad i okolne utvrde tijekom iduća dva stoljeća za vrijeme opasnosti od Osmanlija.⁷⁵ Krajem 15. i početkom 16. stoljeća Osmanlije neuspješno napadaju i sam grad. Krajem 17. stoljeća Omiš nije više na granici Osmanskog carstva te prestaju potrebe za nadograđivanjem i obnavljanjem zidina i utvrda.⁷⁶

⁷⁵ M. ANČIĆ, 2006, 47-60.

⁷⁶ L. ČORALIĆ, I. MAJNARIĆ, 2006, 69-72.

3.6.3. Povijest istraživanja

Unatoč tome što su omiške zidine srušene u 19. stoljeću, njihovo se protezanje može pratiti po položaju kuća u starom dijelu grada, a njihov istočni predio djelomično je sačuvan. Zidine kaštela također su većinom zapuštene i porušene dok je kula Peovica većinom sačuvana. Kula je obnovljena 1932. godine te ju je iste godine posjetio konzervator i arheolog Ljubo Karaman odlučivši ju sačuvati što više u izvornom obliku uz samo nužne popravke. Dijelovi jugozapadnog zida i Turjuna su označeni 1979. godine.⁷⁷

3.6.4. Očuvani arhitektonski ostatci

Srednjovjekovni Omiš je imao oblik kastruma s istaknutom branič-kulom poviše manjeg podgrađa. Glavni dio omiških fortifikacija je kaštel kojim dominira visoka kula Peovica, a koja je najkasnije sagrađena početkom 13. stoljeća budući da se navodi u ispravi Bele IV. Kaštel je sagrađen na neprohodnoj litici kojoj se moglo pristupiti samo s jedne strane što ovoj utvrdi daje iznimno defenzivan položaj. Imala je šest razina, a smatra se da je na prvoj stanovao Stjepan Vukčić Kosača. Na istoj razini se na zapadu nalazila i kvadratna kula čije je podnožje sačuvano. Na drugoj terasi se najvjerojatnije nalazila kula koja je bila orijentirana prema Cetini. Treća je terasa orijentirana prema istočnom dijelu grada te je imala nekoliko kula uključujući jednu trapezoidnog oblika. Sjevernu, četvrtu terasu je s trećom spajao zidani most te se s nje uspinjalo prema kuli. Kula je, uz naziv Peovica koji je dobila po dijelu grada zvanom Peovo, poznata i pod nazivom *Mirabella* iz mletačkih izvora. Sama kula je izvana bila trapezoidnog oblika, a iznutra poligonalnog s kupolastim svodom. Imala je dva kata povezana drvenim stepeništem i terasu na vrhu. Funkcija kaštela bila je da pruži posljednju razinu obrane u slučaju zauzeća samog naselja.⁷⁸ Pronađeni su i ostaci romaničkog otvora za bijeg preko Omiške Dinare u prizemlju kule. Pokraj kule je pronađen i novac bizantskog cara Bazilija I. iz 9. stoljeća što bi moglo ukazati na postojanje ranijeg utvrđenja na ovom mjestu.⁷⁹

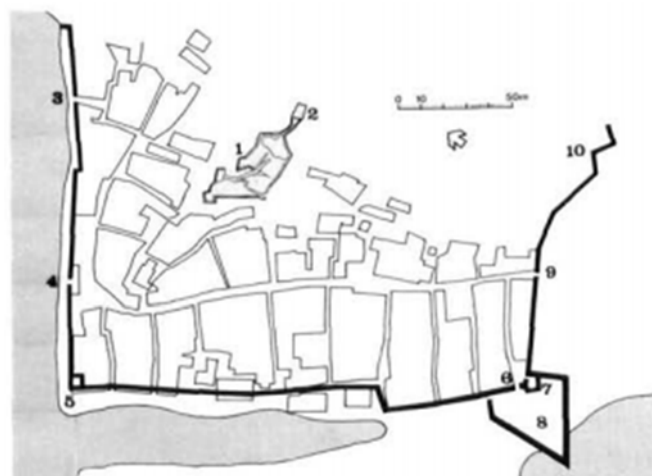
Omiški gradski bedemi sagrađeni su u 12. stoljeću, a tijekom opsada sredinom 15. stoljeća su teško oštećeni te ih je mletačka vlast dala obnoviti u više navrata. Sa zapadne strane protezali su se uz rijeku Cetinu, s južne uz umjetno iskopani jarak zvan Fošal i s istočne prema luci koju je štitio dodatni bedem s kulom (Slika 18.). Na poluotoku Punti se nalazila kula koja je zajedno s drugom kulom na desnoj obali Cetine imala funkciju zaštite samog

⁷⁷ S. PIPLOVIĆ, 2018, 255.

⁷⁸ V. KOVAČIĆ, 1992, 29.

⁷⁹ V. KOVAČIĆ, 2006, 213.

ušća. Neprijateljskim brodovima je ulaz u rijeku sprječavao lanac koji je povezivao ova dva utvrđenja.⁸⁰

Tlocrt omiških fortifikacija: 1. Kaštel, 2. Kula Peovica, 3. Mala vrata od rijeke (kod Arsana), 4. Velika vrata od rijeke, 5. Jugozapadna kula, 6. Vrata vrtova, 7. Jugoistočna kula (Turjun), 8. Baluard, 9. Kopnena vrata, 10. Stražnica

Slika 18. Tlocrt Omiških fortifikacija (V. KOVAČIĆ, 1992, 32).

Zapadne zidine i vrata prema rijeci su sagrađene u prvoj polovici 16. stoljeća o čemu nam svjedoči natpis na njihovom nad vratniku koji spominje mletačkog providura Lorenza Minija. Povijesni izvori potvrđuju ova vrata kao velika i glavna gradska vrata prema rijeci. Sjeverno od njih su se nalazila manja vrata koja su vodila prema predgrađu zvanom Smokvica. Dijelovi ovih sjevernih vrata su očuvani.⁸¹ Zidine su građene tipičnim renesansnim stilom gradnje i kruništem uz istake zidova prema van. Na jugoistočnom djelu bedema nalaze se Kopnena kula ili Turjun. Kvadratnog je tlocrta s terasom na vrhu i bila je najveća kula na zidinama. Do Turjuna se dolazilo pomoću kamenih stepenica na istočnom bedemu.⁸² Pokraj Turjuna su se nalazila tzv. "Vrata od vrtova" koja su dobila ime po vrtovima koji su se nalazili na poluotoku Puntí. Moguće da su se uz njih nalazila i još jedna manja vrata koja su također vodila do vrtova. Istočni dio zida, kao i vrata, dobro su sačuvani, a na bedem su danas prislonjene kuće. Na istočnom bedemu nalazila su se Kopnena vrata (Slika 19.). Na spoju zapadnih i južnih bedema nalazila se još jedna kula.⁸³

Krajem 16. ili početkom 17. stoljeća na rubu istočnih zidina dodano je utvrđenje Stražnica koje je služilo kao artiljerijski položaj. Taj bastion izgrađen je tijekom prve polovice

⁸⁰ I. ALDUK, 2010, 136.

⁸¹ V. KOVAČIĆ, 1992, 30.

⁸² V. KOVAČIĆ, 2006, 214.

⁸³ V. KOVAČIĆ, 1992, 31-32.

17. stoljeća po zapovijedi mletačkog providura Filipa Pasqualiga. Nedugo nakon toga južni je zid grada produžen prema istoku radi obrane luke te je završavao malom kulom okruženom morem. Peterostrani bastion koji je obuhvaćao taj zid, Turjun i Vrata od vrtova dodan je 1659., što potvrđuje natpis providura Antonija Bernarda. Podignut je zbog Kandijskog rata i ugroženosti grada s jugoistoka. Neposredno nakon rata glavna zapadna vrata su utvrđena rešetkama, a Kopnena dodatnim unutarnjim vratima. U prvoj polovici 18. stoljeća prestankom turske opasnosti zidine se prestaju održavati te se na njih naslanjaju privatne kuće. Širenjem grada van zidina i gradnjom ceste veći dio omiških bedema i bastion se ruše u drugoj polovici 19. stoljeća.⁸⁴

Slika 19. Kopnena vrata na istočnom bedemu (V. KOVAČIĆ, 1992, 33).

⁸⁴ V. KOVAČIĆ, 2006, 214-215.

3.7. Starigrad

3.7.1. Položaj

Ovo važno utvrđenje nalazi se na zapadnim liticama Omiške Dinare iznad samog grada Omiša (Slika 20.). Utvrđi se moglo prići samo s istočne strane.⁸⁵ Nadgledala je ogroman prostor s velike nadmorske visine od 330 metara. S nje se su mogla vidjeti središnja Poljica i brodovi koji su se kretali po Bračkom i Hvarskom kanalu. Kontrolirala je ulaz u kanjon rijeke Cetine te štitila omiško zaleđe.⁸⁶

Slika 20. Utvrda Starigrad (S. PIPLOVIĆ, 2018, 248).

3.7.2. Povijest utvrde

Moguće je da je na mjestu Starigrada u prapovijesti i antici postojalo gradinsko naselje koje je bilo dio antičkog *Oneuma*. Srednjovjekovna je utvrda najvjerojatnije izgrađena na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće.⁸⁷ Prvi put se u povijesnim izvorima spominje 1423. godine zajedno s već ranije postojećom utvrdom Viseć. Tijekom 15. stoljeća strani izvori spominju ovu utvrdu pod nazivima koje možemo prevesti kao Stari grad. U današnje vrijeme često se koristi naziv Fortica koji je nastao kasnije kao talijanski termin vojne arhitekture. Mletačka vojna posada ove utvrde u drugoj polovici 15. stoljeća sastojala se od 8 do 15 vojnika te je utvrda služila kao osmatračnica za obalne gradove pod vlašću Venecije. Najveći garnizon ove

⁸⁵ I. ALDUK, 2010, 127-129.

⁸⁶ S. PIPLOVIĆ, 2018, 246.

⁸⁷ I. ALDUK, 2010, 129.

utvrde bio je oko 25 vojnika. Prvi mogući dokaz o obnovi utvrde je grb tadašnjeg dužda Nikole Marcella iz 1473./1474. koji je tu postavio njegov izaslanik Giacomo Marcello dok je obilazio dalmatinske gradove. Smatra se da je utvrda obnovljena zbog turske opasnosti. Nove popravke vrši splitski knez 1488. iz istih razloga. Tada su popravljeni krov glavne zapadne kule, peć, krunište, vrata i njihova stražarnica. U prvoj polovici 15. stoljeća utvrda se obnavljala u više navrata, a posebno pred turske napade. Mletački dužnosnici obilaze Starigrad 1559. godine i ističu da je unatoč oslabljenim zidinama utvrda i dalje od velike strateške važnosti te ju je potrebno i dalje obnavljati. Nove obnove i nadogradnje su napravljene kroz iduća dva desetljeća, a posebno prije Ciparskog rata 1571.-1573. godine. Tada se dio kruništa zazidava zbog povišenja zidova koji su se morali prilagoditi tadašnjem načinu ratovanja. Za brze popravke zaslužni su i tadašnji omiški građani za koje je utvrda bila od velike važnosti jer je odlučivala o sudbini grada. Veliki otvor za top dodan je 1586. na spoju sjevernog bastiona i zidova utvrde. Krajem 16. stoljeća zbog vremenskih neprilika poput gromova i orkanske bure zidine i glavna kula su pretrpjeli znatna oštećenja koja su kasnije sanirana. Posljednji veći popravci se vode za vrijeme Kandijskog rata i druge polovice 17. stoljeća, a pomicanjem mletačko-osmanske granice krajem 17. stoljeća gubi svoj značaj.⁸⁸

3.7.3. Povijest istraživanja

Osim kratkotrajne uporabe tijekom Napoleonskih ratova u 19. stoljeću utvrda je zapuštena stajala gotovo dvjesto godina.⁸⁹ Stradavala je djelovanjem atmosferskih prilika i zbog prirodnih katastrofa poput potresa, kao i bombardiranja tijekom Drugog svjetskog rata. Njeni zidovi su se obrušavali niz strme padine prema jugoistoku i zapadu. Grupa lokalnih ljudi je 1989. počela radove na obnovi utvrde pod nadzorom Konzervatorskog odjela u Splitu i Gradskog muzeja Omiš. Obnovljene su cisterna i rezidencija posade, a na utvrdu je dovedena i električna energija. Radovi su dovršeni krajem devedesetih godina 20. stoljeća.⁹⁰

3.7.4. Očuvani arhitektonski ostatci

Starigrad je utvrda nepravilnog tlocrta čiji je najstariji dio ograđeno dvorište s nekoliko zgrada (Slika 21.). Sa zapadne strane dvorišta nalazila se cisterna s bačvastim svodom koja je zaslužna za vodoopskrbu utvrde.⁹¹ Na sjevernoj i istočnoj strani tvrđave naknadno su sagrađena dva renesansna bastiona trokutastog tlocrta zbog dodatne zaštite.⁹²

⁸⁸ V. KOVAČIĆ, 1985, 161-177.

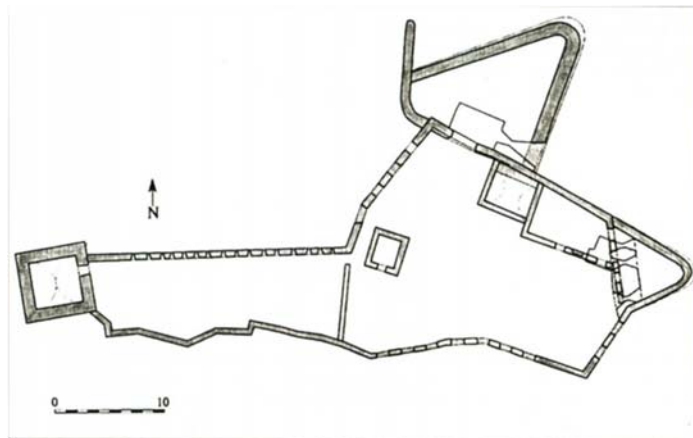
⁸⁹ V. KOVAČIĆ, 2006, 241.

⁹⁰ S. PIPLOVIĆ, 2018, 255.

⁹¹ S. PIPLOVIĆ, 2018, 246.

⁹² V. KOVAČIĆ, 1985, 164.

Dvorište je hodnikom bilo povezano sa zapadnom kulom kvadratnog tlocrta s bačvastim svodom koja je završavala terasom do koje se penjalo stepenicama. Upravo se s te terase, koja je bila najviša točka utvrde, nadzirao okolni prostor. Na sjeveroistoku dvorišta, pokraj cisterne sagrađena je rezidencija za posadu koja je djelomično obuhvatila bedeme i toparnice na toj strani utvrde. Većina toparnica i artiljerijskih položaja bila je orijentirana prema istoku gdje je bio glavni prilaz utvrđi. Bedemi su imali pravokutno krunište koje je sačuvano na sjevernoj strani, a rupe za drvene grede otkrivaju nam da su postojali parapeti na južnoj i zapadnoj strani dvorišta. Na sjevernoj strani utvrde nalazile su se i puškarnice kvadratnog oblika koje su također sačuvane.⁹³ Utvrda je imala dva ulaza, jedan sa zapadne, a drugi s južne strane dvorišta. U blizini Starigrada su se nalazili i dodatni bedemi prilagođeni terenu kako bi otežali neprijatelju prilaz utvrđi.⁹⁴ Od pokretnih nalaza ističe se dio grba mletačke plemićke obitelji Marcello. Grb je bio u obliku štita iznad kojeg je stajala duždevska kapica u obliku roga, a datira se u 15. stoljeće.⁹⁵

Slika 21. Tlocrt Starigrada (V. KOVAČIĆ, 2002, 81).

⁹³ V. KOVAČIĆ, 2002, 75-77.

⁹⁴ S. PIPLOVIĆ, 2018, 248.

⁹⁵ V. KOVAČIĆ, 2006, 236.

4. Zaključak

U donjem toku rijeke Cetine nalazi se sedam srednjovjekovnih utvrđenja. Od Trilja nizvodno to su: Nutjak, Čačvina, Zadvarje, Kunjak, Viseć, Starigrad i sam grad Omiš sa svojim kaštelom i kulom Peovicom. Utvrde Viseć i Starigrad pripadaju omiškom sistemu fortifikacija. Jedino se utvrda Nutjak smjestila na desnoj obali Cetine, dok su sve ostale na lijevoj. Glavni razlog za to je što je Poljičkim statutom zabranjeno velikašima podizanje utvrda na desnoj obali rijeke pri čemu je Nutjak izuzetak. Dodatni razlozi za to su što se naselja i važni putevi koje štite te utvrde nalaze na lijevoj obali. Većina utvrda je grupirana nizvodno, od Zadvarja do Omiša zbog gušće naseljenosti na tom prostoru. Čačvina i Nutjak nalaze se u neposrednoj blizini grada Trilja na samom početku donjeg toka Cetine. Razlog za slabiju naseljenost uzvodno je reljef kanjona koji otežava komunikaciju na tom području.

Na temelju navedenog možemo zaključiti da je većina utvrda u donjem toku rijeke Cetine izgrađena u 14. i 15. stoljeću. Iznimka je grad Omiš čije su fortifikacije djelomično iz 12. stoljeća s kasnijim renesansnim dogradnjama. Njegov kaštel i kula Peovica su iz 13. stoljeća. Moguće je da su neke od ovih utvrda postojale i ranije, ali ni za jednu se to ne može potvrditi. Sve utvrde uzvodno od omiškog sistema fortifikacija osvajaju Osmanlije u prvoj polovici 16. stoljeća, dok je Viseć samo opljačkan u drugoj polovici 16. stoljeća. Utvrde u donjem toku Cetine nastavljaju život u novom vijeku. Osmanlije i mletačke vlasti drže vojne posade u utverdama pod svojom kontrolom te vrše nadogradnje i brojne obnove. Osmanlije najviše dodatno utvrđuju Zadvarje, a Mlečani sva tri omiška utvrđenja. Krajem 17. i početkom 18. stoljeća gotovo sve utvrde zauzete od Osmanlija su oslobođene. Kunjak je jedina utvrda koju Osmanlije ruše tijekom 17. stoljeća. Većina utvrda gubi svoj vojni značaj tijekom 18. stoljeća te su prepuštene propadanju.

Od sedam obrađenih utvrda arheološki je istraživano pet utvrda. Najbolje su objavljene Nutjak i Čačvina. Među pokretnim nalazima na Čačvini ističu se stakleni nalazi poput čaša *Krautstrunk* i Biskup i kasnoantički mramorni stup sa starokršćanskim elementima. Na Čačvini i Nutjaku pronalazimo tragove proizvodnje projektila za vatreno oružje uz same projekte. Na oba lokaliteta, kao i na Zadvarju, zastupljena je glazirana keramika iz kasnog srednjeg vijeka i ranog novog vijeka. Jedino utvrde Viseć i Kunjak još nisu istraživane.

Razlozi izgradnje ovih utvrda su različiti. Nutjak, Zadvarje i Kunjak su podignute zbog obrane od Osmanlija dok je primarna funkcija Čačvine i Viseća bila zaštita trgovačkih puteva. Zadvarje je također štitilo prilaz moru. Starigrad je osim omiškog zaleđa nadgledao i

morske puteve kao i ulaz u kanjon rijeke Cetine. Neke od ovih utvrda su također kontrolirale prijelaze i mostove preko Cetine. Osim zadvarskih utvrda sve ostale izgradili su hrvatski velikaši.

Utvrde većinom dijele i zajedničke arhitektonske karakteristike. Izuzevši one koje pripadaju omiškom sistemu fortifikacija, većina utvrda ima kule kružnog tlocrta s puškarnicama te imaju ulogu osmatračnica. Većinu njih karakterizira nepravilni tlocrt i prilagodba strmom terenu na uzvisinama. Utvrde su većinom bile različitih veličina upravo iz tih razloga. Omiški kaštel imao je šest razina i površinom je zauzimao najveće područje. Utvrda Zadvarje mu je slična veličinom. Ona se također ističe po tome što ima trokutasti tlocrt. Za Viseć i Kunjak se veličina ne može s točnošću utvrditi jer nisu provedena arheološka istraživanja.

Među renesansnim nadogradnjama na utverdama ističu se bastioni kao dio omiških zidina koje nalazimo i na utvrdi Starigrad. Oni su nastali kao prilagodba promjenama u ratovanju na prijelazu iz srednjeg u novi vijek, odnosno sve većem korištenju vatrenog oružja. Na Čačvini, Kunjaku i Starigradu pronalazimo cisterne, a Nutjak, Zadvarje i Viseć imaju građevine nepoznate namjene koje su mogle služiti upravo toj svrsi. Arhitektonska situacija na Nutjaku i Zadvarju još nije u potpunosti jasna te su potrebna daljnja istraživanja. Pod svim utverdama, osim Čačvine i Nutjaka, nalazilo se naselje, dok kod njih tragovi naselja još nisu utvrđeni.

Pet utvrđenja je konzervirano i barem djelomično obnovljeno. Dvije neistražene utvrde su u najgorem stanju s najmanje očuvanih ostataka. Do njih je i put otežan i neprohodan. Najbolje su turistički iskorištene utvrda Starigrad i omiški kaštel koji su pretvoreni u muzej na otvorenom te ih svake godine posjećuje velik broj turista. U posljednje vrijeme su Nutjak i Zadvarje također postale popularne turističke destinacije.

5. Popis literature

- ALDUK, I., 2005. – Ivan Alduk, Uvod u istraživanje srednjovjekovne tvrđave Zadvarje, *Starohrvatska prosvjeta ser. III, sv. 32*, Split, 217-235.
- ALDUK, I., 2010. – Ivan Alduk, *Srednjovjekovne tvrđave uz rijeku Cetinu*, Zagreb-Split.
- ALDUK, I., 2016. – Saznajte povijest fascinantnih omiških tvrđava, <https://dalmatinskiportal.hr/vijesti/saznajte-povijest-fascinantnih-omiskih-tvrdava/9405> (10.9.2020.).
- ALDUK, I., TOMASOVIĆ, M., 2008. – Ivan Alduk, Marinko Tomasović, Sakralna arhitektura i ostali kulturno-povijesni spomenici na području Biokova, *Biokovo*, Zagreb, 154-172.
- ANČIĆ, M., 2006. – Mladen Ančić, Srednjovjekovni Omiš, *Omiš i Poljica*, Zagreb, 47-66.
- BABIĆ, A., 2008a. – Angela Babić, Utvrda Nutjak, *Hrvatski arheološki godišnjak 4/2007*, Zagreb, 538-540.
- BABIĆ, A., 2008b. – Angela Babić, Utvrda Čačvina, *Hrvatski arheološki godišnjak 4/2007*, Zagreb, 536-538.
- BANOVIĆ, I., 2018. – Ivan Banović, UTVRDA NUTJAK Zaštićeno povijesno zdanje nad veličanstvenim kanjonom Cetine, <https://www.dalmacijadanas.hr/utvrda-nutjak-zasticeno-povijesno-zdanje-nad-velicanstvenim-kanjonom-cetine-2/> (10.9.2020.).
- ČORALIĆ, L., MAJNARIĆ, I., 2006. – Lovorka Čoralić, Ivan Majnarić, Doba mletačke uprave, *Omiš i Poljica*, Zagreb, 67-83.
- GUDELJ, LJ., 2000. – Ljubomir Gudelj, Utvrda Čačvina. Rezultati arheoloških istraživanja 1992.-1996., *Starohrvatska prosvjeta ser. III, sv. 27*, Split, 153-182.
- GUDELJ, LJ., 2006. – Ljubomir Gudelj, *Utvrda Čačvina*, Split.
- KOVAČIĆ, V., 1985. – Vanja Kovačić, Omiška tvrđava Starigrad, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25, Split, 161-184.
- KOVAČIĆ, V., 1992. – Vanja Kovačić, Fortifikacije grada Omiša, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, br. 16/1992, Zagreb, 29-40.
- KOVAČIĆ, V., 2002. – Vanja Kovačić, Tvrđave na donjoj Cetini u obrani omiškog komunalnog teritorija, *Omiški ljetopis*, 1, Omiš, 73-90.
- KOVAČIĆ, V., 2006. – Vanja Kovačić, Urbanistički razvitak i arhitektura, *Omiš i Poljica*, Zagreb, 213-242.
- MILOŠEVIĆ, A., 1998. – Ante Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split.
- NOVAKOVIĆ, A., 2006. – Ante Novaković, Svjedočanstva najstarije prošlosti, *Omiš i*

Poljica, Zagreb, 29-46.

PIPLOVIĆ, S., 2018. – Stanko Piplović, Tvrđave duž rijeke Cetine, *Praetoria longe lateque lucentia. Zbornik radova posevećen Vlasti Begović povodom 65. obljetnice života*, Zagreb, 229-262.

RUINETTI, G. M., 1687. – Giuseppe Maria Ruinetti, Vissichio, *Digitalna zbirka NSK*, GZGS 1867 coro 8, <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=567053> (2.8.2020.)

SOLDO, J. A., 1995. – Josip Ante Soldo, Čačvina-kratki povijesni pregled, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 37, Zadar, 207-220.

SPOMENICI, GRAĐEVINE I ZNAMENITOSTI, 2020. – Spomenici, građevine i znamenitosti, Kučice.hr, <https://www.kucice.hr/index.php/title-1/znamenitosti> (13.9.2020.).

TABAK, A., 2008. – Angela Tabak, Utvrda Nutjak, *Triljski most 4*, Trilj, 66-67.

TABAK, A., et al., 2010. – Angela Tabak, Ivan Alduk, Danijela Petričević, Utvrda Nutjak, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština I*, Split, 2010, 426-435.

TOMASOVIĆ, M., 2015. – Marinko Tomasović, *Vodič kroz kulturnu baštinu: Makarska i Makarsko Primorje, Biokovo i Zabiokovlje, Omiško-rogoznički i Neretvansko-stonski prostor*, Makarska.

TOMASOVIĆ, M., 2016. – Marinko Tomasović, Arheološka istraživanja u Kučićima: otkriće temelja crkve sv. Luke iz 14.-15. st., *Zov rodnih ognjišta*, 2, Kučice, 17-30.

6. Popis ilustracija

Slika 1. Položaj utvrda uz tok Cetine (S. PIPLOVIĆ, 2018, 230).	2
Slika 2. Utvrda Nutjak (I. BANOVIĆ, 2018).	5
Slika 3. Tlocrt utvrde Nutjak (A. TABAK et al., 2010, 428).....	7
Slika 4. Keramika <i>invetriata</i> (A. TABAK et al., 2010, 430).	9
Slika 5. Gravirana engobirana keramika (A. TABAK et al., 2010, 430).....	10
Slika 6. Stakleni nalazi s Nutjaka (A. TABAK et al., 2010, 432).....	11
Slika 7. Utvrda Čačvina (I. ALDUK, 2016).	13
Slika 8. Tlocrt Čačvine (LJ. GUDELJ, 2000, 161).	15
Slika 9. Vrhovi strijela i veretoni (LJ. GUDELJ, 2000, 169).	17
Slika 10. Fragmenti <i>Krautstrunk</i> čaše (LJ. GUDELJ, 2000, 176).	18
Slika 11. Utvrda Zadvarje (I. ALDUK, 2016).	19
Slika 12. Tlocrt utvrde (I. ALDUK, 2005, 231).....	22
Slika 13. Ostatci kule Avale (I. ALDUK, M. TOMASOVIĆ, 2008, 169).....	23
Slika 14. Ostatci utvrde Kunjak (SPOMENICI, GRAĐEVINE I ZNAMENITOSTI, 2020)..	25
Slika 15. Utvrda Viseć (I. ALDUK, 2016.).	26
Slika 16. Giuseppe Maria Ruinetti, crtež Viseća, 1687. (G. M. RUINETTI, 1687.).....	28
Slika 17. Kula Peovica nad Omišem (I. ALDUK, 2016).....	29
Slika 18. Tlocrt Omiških fortifikacija (V. KOVAČIĆ, 1992, 32).	32
Slika 19. Kopnena vrata na istočnom bedemu (V. KOVAČIĆ, 1992, 33).	33
Slika 20. Utvrda Starigrad (S. PIPLOVIĆ, 2018, 248).....	34
Slika 21. Tlocrt Starigrada (V. KOVAČIĆ, 2002, 81).....	36

7. Sažetak

Svrha ovog rada bila je predstaviti utvrde u donjem toku Cetine, najduže rijeke u Dalmaciji. Tijekom povijesti rijeka je služila kao važan obrambeni i strateški položaj. Kontrolirala je trgovinu i pristup prema obali. U razvijenom i kasnom srednjem vijeku mnoge su se plemićke obitelji sukobljavale oko teritorija uz rijeku. Izgradili su utvrde koje su služile kao strateške točke i kontrolirale važne prijelaze preko rijeke, kao i okolno područje. Utvrde su kasnije korištene obrambeno protiv Osmanskog carstva koje je i samo iskoristilo utvrde. Nakon oslobođenja u 17. stoljeću, utvrde su ubrzo izgubile svoju vojnu svrhu budući da se granica pomakla na sjeveroistok. Dostupna arheološka istraživanja omogućuju nam zaključak da su utvrde imale mnogo sličnosti. Jedna od takvih sličnosti su okrugle kule koje su posjedovale sve utvrde na donjem toku rijeke, osim utvrda oko Omiša. Utvrde u Omišu, Viseću i Starigradu uglavnom su imale kule poligonalnog ili četvrtastog oblika. Svaka je utvrda prilagođena svojoj konfiguraciji terena i građena je u sličnom stilu kasnog srednjeg vijeka.

Ključne riječi: Srednji vijek, utvrde, Omiš, Čačvina, Starigrad, Cetina

8. Abstract

Medieval fortifications along the lower course of the river Cetina

The purpose of this paper was to present the forts in the lower course of Cetina, the longest river in Dalmatia. Throughout history the river served as an important defensive and strategic position. It controlled trade and access towards the coast. In high and late middle ages many noble families feuded over territories adjacent to the river. They built forts that served as chokepoints and controlled the important crossings over the river as well the surrounding area. The forts were later used defensively against the Ottoman empire which made use of the forts themselves. After liberation in the 17th century the forts soon lost their military purpose since the frontier moved to the northeast. Available archaeological research allows us to conclude that the forts had many similarities. One such similarity are round towers which every fort along the lower course of the stream possessed except the forts around Omiš. The forts in Omiš, Viseć and Starigrad mostly had towers which were polygonal or square shaped. Each fort adapted to its terrain configuration and was built in similar style of the late middle ages.

Key words: Middle ages, forts, Omiš, Čačvina, Starigrad, Cetina